

УДК 340.12:316.61

Парута Олена Володимирівна –

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Olena V. Paruta –

*candidate of juridical sciences,
associate professor of the department for theory, history and philosophy of law,
Training and Scientific Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
(1/3 Knyaz Roman str., Building 19, Room 304, Lviv)*

Деструктивна соціалізація як засіб забезпечення стабільності тоталітарного режиму

Пріоритетна роль держави у тоталітарному суспільстві полягає в тому, щоб забезпечити єдність особистості, партії та держави задля досягнення вищої, національної ідеї. Будь-яка форма тоталітарного правління спирається на деструктивну соціалізацію, яка має на меті формування заляканої, млявої, безініціативної та інертної людини, діяльність якої легко спрогнозувати та регулювати.

Ключові слова: *деструктивна соціалізація, тоталітаризм, особистість, правове виховання, насильство.*

Приоритетная роль государства в тоталитарном обществе состоит в том, чтобы обеспечить единство личности, партии и государства для достижения высшей, национальной идеи. Любая форма тоталитарного правления опирается на деструктивную социализацию, которая имеет целью формирование запуганного, вялого, безынициативного и инертного человека, деятельность которого легко спрогнозировать и регулировать.

Ключевые слова: *деструктивная социализация, тоталитаризм, личность, правовое воспитание, насилие.*

O.V. Paruta Destructive Socialization as a Means of Ensuring the Stability of the Totalitarian Regime

Among the historical events of the last century, an important place is given to the collapse of totalitarian political regimes in Italy, Germany, and the USSR. At first glance, the demise of the Soviet totalitarian system largely outdates totalitarian issues in Ukraine. At the same time, the undemocratic course of development of individual states is evidence of the prematurity of such a conclusion. There are many countries in the world where a totalitarian political model of government has been established. Particular attention is also drawn to new manifestations of totalitarianism in the territories of states that seem to have overcome it.

Totalitarianism as a socio-cultural phenomenon in the time of formation of the information society and total globalization, through the introduction of new forms, has a high degree of transformation and adaptation. At the same time, destructive socialization with its mechanisms has been and remains the basis for ensuring the viability of a totalitarian state. Any society needs a coordinated life of the people who shape it, so it is natural that in the process of changing the state regime, the mechanisms of general and legal socialization are transformed.

The totalitarian personality and the state can be sufficiently studied within the post-classical methodology, through modern types of scientific rationality, which allow accumulating knowledge about changes in society and the human psyche in terms of their dynamic unity, represented primarily by the development of modern personality.

The priority role of the state in a totalitarian society is to ensure the unity of the individual, the party and the state in order to achieve a higher, national idea. Any form of totalitarian rule is based on irrationalism. A person brought up by a totalitarian state does not trust him/herself, refuses to take responsibility for his/her own actions, is afraid to make decisions and needs to be governed. Anxiety, lack of independence and the habit of subordination – are the main features characteristic of a totalitarian personality.

Analyzing the properties of the totalitarian personality, we point out the rigidity of her thinking. Destructive socialization aims to form a person who is not capable of rebuilding his/her own life. Such a person is intimidated, sluggish, uninitiated and inert, whose activities are easy to predict and regulate. We call dogmatism or secrecy of thinking the central construct of a totalitarian personality, because legal socialization in totalitarian states gradually develops in a person selective intolerance towards other, dissimilar subjects.

Keywords: *destructive socialization, totalitarianism, personality, legal education, violence.*

Постановка проблеми. З-поміж екзистенційних проблем тоталітаризму - постійна соціальна напруга, насильство і страх, відсутність сили волі людини, її нездатність до свobodного, критичного мислення. Парадоксальним видається брак альтернативної, всебічної інформації в умовах розвитку інформаційного суспільства. Навіть у XXI столітті людина знаходиться в обмеженому інформаційному просторі, її особистість доволі часто формує вибіркова, однобічна інформація. Проблема тоталітарної особистості актуалізує дослідження особливостей перебігу деструктивної соціалізації як засобу досягнення мети тоталітарної держави - формування громадянина, не здатного на саморефлексію та чинення опору існуючому державному режимові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес формування цілісної особистості в умовах функціонування тоталітарного режиму досліджується в межах різних галузей наукових знань, з-поміж яких право, філософія, соціологія, психологія, педагогіка тощо. Окремі аспекти деструктивної соціалізації розглянуто у працях О. Боднара, О. Гомілко, І. Держка, І. Жаровської, В. Климчука, М. Чабанної. Проблему впливу на особистість тоталітарних режимів, груп і спільнот досліджують також відомі психологи як-от К. Агеєнкова, Н. Гуз, О. Лавренко, О. Ліщинська та інші.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на те, що явищам авторитаризму і тоталітаризму присвячено досить багато досліджень, задана тематика не втрачає своєї актуальності, адже початок нашого століття ознаменувався новим витком протистоянь ліберальної та антидемократичної ідеологій.

Нині важливо на науковому рівні проаналізувати основні концепти тоталітарної особистості, виокремити чинники, які впливають на рівень деформації особистості в тоталітарному суспільстві.

Мета статті - розкрити зміст теоретичної моделі деструктивної соціалізації особи в умовах функціонування тоталітарної держави.

Виклад основного матеріалу. Судження щодо походження та сутності тоталітаризму - одні з найсуперечливіших у науці. Дослідження проблем тоталітаризму неможливе шляхом його однобічної інтерпретації з позицій тієї чи іншої галузі наукового знання, адже його специфіка диктує необхідність всебічної системної характеристики зі зверненням до її політологічного, правового, психологічного, культурологічного, історичного та інших аспектів. Водночас, беззаперечним є той факт, що тоталітаризм має на меті повну зміну (трансформацію) людини, конструювання "нового типу особистості" з особливим психічним складом, єдиною ментальністю, стандартизованими інтелектуальними і поведінковими характеристиками. На практиці така мета досягається шляхом впровадження стандартизації, уніфікації та придушення індивідуального начала, розчинення особистості в соціальних масах.

О. Боднар наголошує на тому, що природним суспільним противником тоталітаризму є особистість людини. Існування людини як особистості є однією із основних перепон встановленню тоталітарної влади та її успіху, тому деструкція людського "Я", як форми існування особи, є одним із основних завдань тоталітарного режиму й передумовою його розвитку і процвітання [1, с. 30].

Важливою сутнісною рисою тоталітаризму, яка дозволяє зрозуміти особливості притаманних цьому політичному режиму правосвідомості і правової культури, є формування його на ідеях принципового монізму як одновимірності соціального, політичного, правового, економічного і духовного життя тоталітарного суспільства, тяжіння до стирання всілякої різноманітності [4, с. 96]. Для тоталітаризму характерне повне злиття, зрощення в єдине нерозривне ціле суспільства і держави; суспільства, держави і партії; їх разом і єдиної ідеології; економіки, політики й ідеології і т.д. [8, с. 8]. В суспільстві усе, починаючи від освіти та науки, мистецтва, економіки, політики, філософії, моралі і закінчуючи особистим життям направляються єдиною ключовою ідеєю.

Цілеспрямовано тоталітарна держава впливає і на політико-правову реальність та духовне життя суспільства, формуючи моністичну, одновимірну масову правосвідомість, правову культуру, народжуючи тип особистості, що сприймає зовнішній світ в чорно-білому кольорі, приймає деструктивну в аспекті розвитку особистості політичну соціалізацію. Особі нав'язуються примітивні парні стереотипи як-от «хтоне з нами – той проти нас», підкріплені культивуванням уявного ворога як втілення абсолютного зла, винуватого у невідповідності між поставленими режимом цілями і тими результатами, які реально досягаються.

Для ефективного управління суспільством режим позбавляє людину політичної самостійності, активності, здатності до критичного мислення. Здійснюється жорсткий контроль свідомості людини, її думок, внутрішнього світу.

О. Старовойт вважає, що тоталітарна стандартизація антропокультурної сфери призводить до поступового нівелювання особистісно-творчої складової людини. Остання стає пасивною частинкою аморфної маси, основна енергія якої спрямовується на реалізацію сформульованих владою та ідеологічно лояльних «інновацій». Людина-виконавець, людина-гвинтик, людина раб – ось культуротворча мета тоталітарної влади [9, с. 148].

Духовна складова тоталітаризму, на думку І. Держдо, передбачає появу

стандартизованого, нівельованого, позбавленого персональних якостей індивіда, який виконує всі вказівки влади і в своїй сірій посередності вимагає того ж від тих, хто ще зберіг бодай частку особистості. Народ, як складно організована органічна система – демос, вироджується в механічну масу атомарних індивідів, які деградували в нестійке соціальне утворення з мінімумом горизонтальних зв'язків. Такі стихійно спрощені спільноти античні греки назвали охлосом, простіше – юрбою. Ця, здавалося б, безініціативна маса, здатна вибухати протестними акціями, за лаштунками яких завжди є режисери. Цікавим аспектом, на якому наголошує автор, є те, що тоталітаризму передують злагоджений культурний імперіалізм всіх суспільних класів та груп, де високе мистецтво поступається розважальному, напружена енергетика світової літератури, поезії, живопису підміняється поп-артом та відвертим несмаком стандартизованого кітчу. Партійне різноманіття оголошується спочатку зайвим, згодом – неприпустимим. Дискусії, інтелектуальні змагання, самостійне мислення стають відверто ворожими. Замість них у практику впроваджується імітаційна демократія з наперед відомими висновками, та вибори без вибору (один кандидат). Опозиційність трансформується у сателітні партії, які з часом розпускають, апелюючи до неприпустимості ідеологічного марнотратства. Одна ідея, одна думка, один лідер. Такий підсумок тоталітарного сценарію [5].

Агентом тоталітарного режиму є пересічний десуб'єктизований громадянин, не здатен на опозицію до влади. Такий громадянин постійно виявляє лояльність і підданість владі, сумлінно і безапеляційно виконує будь-які, навіть відверто безглузді накази.

Тоталітарні режими, як слушно вказує Л. Йовенко, завжди відводили належну роль педагогічній проблематиці у власних ідейних конструкціях й пропаганді, застосовуючи своєрідні послання на природу і сутність людини. Прихильники тоталітаризму розраховували в своїх схемах на такі негативні сторони людської природи, як лінощі, здатність до брехні, стадність [6, с. 28-31]. Через освітню політику державні діячі доби тоталітаризму впроваджували в життя певних героїв, які виконували роль взірця для наслідування.

До ознак тоталітарних режимів науковці відносять: радикальну перебудову суспільства з прямим вертикальним підпорядкуванням всіх служб єдиному центру на чолі з вождем (тотальний централізм); невизнання людської особистості; етатизм як одержавлення всіх громадянських структур; знищення громадянського суспільства; формування органів "державної безпеки", завданням яких є відслідковування поведінки громадян та жорстокі покарання за нелояльність режиму; колективістський спосіб життя, який знецінює індивідуальні ініціативи та окрему особистість; наростання домінуючої більшості, яка проповідує нехтування потребами сьогодення задля будівництва утопічного майбутнього. В тоталітарній державі "культура та мистецтво, як слушно відмічає І.Держко, набирає гігантських монументальних форм, які притлумлюють окрему людину, наполягають на її мізерності та нікчемності. Художня діяльність поглинається масовими агітаційними акціями – парадми, зібраннями з залученням військових та спортсменів. Музика, поезія, малярство мають мобілізуючий ідеологічний ефект гасел та настанов. Релігія та інші вірування забороняються та переслідуються показово з метою наповнення свідомості новими ідеологічними стандартами. Плекання дітей здійснюється під жорстким суспільним контролем. Їх навчання та виховання має відверто зрівняльний характер та формується принцип відповідальності всіх за одного. Виховання та навчання молоді здійснюється у вузькому ідеологічному кліше відповідно до програм, що надають пріоритет вітчизняним ученим у всіх сферах та напрямках" [5, с. 514-517].

Формування тоталітарного типу особистості, відповідної форми поведінки та стилю життя зазвичай досягається за рахунок поширення насильницьких дій влади. Уніфікованість дій та висловлюваних думок виступає чи не єдиним способом уникнути насильства. Для режиму досягнення уніфікованості відносин, поведінки, уявлень, особистісних прагнень дозволяє широко використовувати механізми психологічного маніпулювання, встановлювати тотальний контроль над суспільством. Тут варто б лише згадати кінець 1920 рр. в УСРР, адже цей період нашої історії відзначений цькуванням

української інтелігенції, розгортанням кампанії викриття «підривних сил соціалізму» серед української інтелігенції, яка швидко переросла в цілеспрямоване винищення професіоналів, відданих народові будівників духовної культури з цілком політичним прицілом: ізолювати вихідців дорадянської формації, що своїми «ідеалістичними» поглядами загальногуманістичного спрямування «заважали» розвитку «нової революційної культури» [7, с. 104].

О. Данильян наголошує на тому, що політична підсистема тоталітаризму фактично поглинає духовну, політичну, соціальну і навіть економіко-соціальну підсистему суспільства. Суттю тоталітарного режиму, вважає автор, є прагнення до тотальної єдності всіх без виключення сфер соціального життя, злиття приватного і публічного, суспільства і держави, партії, що очолюється вождем, і мас. Найважливішим інструментом перетворення суспільства в безструктурну масу вважає автор терор, що «атомізує» суспільство і розпилює його не тільки всі соціальні, але й референтні групи (тобто групи людей, норми і цінності яких виступають для індивіда еталоном і які забезпечують йому захист і підтримку; до них належать насамперед сім'я, релігійна община, нація). Внаслідок руйнування горизонтальних зв'язків між людьми кожна людина, на думку О. Данильяна, залишається наодинці з партією-державою, яка стає єдиною референтною групою суспільства.

Т. Гавронська пише, що коли тоталітарна культура стає панівним елементом соціальної системи, відбувається зменшення значення фізичного терору. Водночас, на думку авторки, роль ненасильницького або морального терору все одно зберігається, і він становить один з основних інструментів політичного контролю. Засобом такого контролю виступає політична соціалізація, якість та особливості якої мають визначальний вплив на збереження політичної системи. Ефективність політичної соціалізації переважно залежить від ефективності дії її інститутів, зокрема сім'ї, системи освіти, державних організацій, засобів масової інформації тощо [2, с. 18].

Тоталітарність як феномен ХХ століття є боротьбою системного політико-державного примусу із людиною, яка усвідомила своє "Я",

саморефлексує через погляд на себе з боку як на іншого. Така людина, на думку Т. Комарової, здатна на усвідомлений опір і намагання захистити автономію своєї особистості. Тоталітаризм, видається авторці, зворотним ("темним") боком природного потягу людства до свободи.

Як подолати тоталітарні тенденції на рівні особистості? Проблема має багато аспектів, один з них: доступ до всебічної та альтернативної інформації, критичний аналіз всього і вся. Це проблематично не тільки для людини старого тоталітаризму, а й для сучасності теж. При всіх потенційних можливостях для сучасної особистості доступу до безмежного масиву інформації, переважна більшість людей отримує майже всю інформацію від ЗМІ, формує свій світогляд, політичні оцінки на ґрунті одноманітної інформації, яку вона отримує з телебачення. Людина формується у вузькому

діапазоні світоглядних орієнтацій. Це створює основу для неототалітарних тенденцій у соціумі, в індивідуальній та колективній свідомості [3, с. 148].

Висновки. Причинами тоталітаризму на екзистенціальному рівні є нерозвиненість людини як гуманної, рефлексуючої, вольової та цілісної особистості, такої, що здатна засвоювати людську культуру. Тоталітаризована особа - це людина з множинними проблемами соціальної ідентифікації. Вона не здатна на самокритику чи належну оцінку зовнішнього світу. Закритість мислення поступово розвиває в людині вибіркову нетерпимість до інших, не подібних до неї суб'єктів. Результатом деструктивної соціалізації визначаємо одномірність, духовну рахітичність особистості, нерозвиненість її духовного і правового начал.

Список використаних джерел:

1. Боднар О. Деформація особистості в умовах тоталітарної системи (на матеріалі роману Джорджа Оруелла «1984»). 2008. С. 30-33. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/bodnar%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/bodnar%20(1).pdf).
2. Гавронська Т. Правовий статус свободи особистості в тоталітарному суспільстві. *Право*. Випуск 11. 2010. С. 14-21. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1892/1/2.pdf>.
3. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання. *Філософія освіти*. №1-2 (8). 2009. С.143-155.
4. Данильян О. Г. Особливості правосвідомості та правової культури в умовах тоталітаризму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (24). 2015. С. 94-101. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vnyua_2015_1_11.pdf.
5. Держко І. Тоталітаризм та художня культура. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»*. 2020. С. 514-517. URL: http://old.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/ukrainoz/04%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0/zbirnyk_prats_natsionaln_a_pamyat_2_2018.pdf#page=24.
6. Йовенко Л. І. Поняття «героїчна особистість» у літературознавчій думці та освітній політиці доби тоталітаризму. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. III (19). Issue: 38. 2015. Р. 28-31. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/yovenko_l._the_concept_of_heroic_personality_in_literary_criticism_and_public_educational_policy_of_totalitarianism_era.pdf.
7. Коляда І. Максим Рильський і сталінський тоталітаризм: штрихи до портрету митця. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (11-12 червня 2020 року)*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 103–107. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32629/2/TSDNM_2020_Koliada_I-Maksym_Rylskyi_i_stalinskyi_103-107.pdf.
8. Пехник А. В. Поняття, типологія та причини виникнення тоталітаризму: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2000. 19 с.

9. Старовойт О. Деформуючий вплив тоталітарного режиму на інноваційно-творчі потенції особистості. *Політологічний вісник*. 2014. Випуск 75. С. 147-156. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2014_75.pdf#page=147.

References:

1. Bodnar O. Deformatsiia osobystosti v umovakh totalitarnoi systemy (na materialy romanu Dzhordzha Oruella “1984”). 2008. S. 30-33. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/bodnar%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/bodnar%20(1).pdf).
2. Havronska T. Pravovyi status svobody osobystosti v totalitarnomu suspilstvi. *Pravo*. Vypusk 11. 2010. S. 14-21. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1892/1/2.pdf>.
3. Hadiatskyi V. Totalitaryzm na rivni osobystosti ta yoho podolannia. *Filosofia osvity*. №1-2 (8). 2009. S.143-155.
4. Danylian O. H. Osoblyvosti pravosvidomosti ta pravovoi kultury v umovakh totalitaryzmu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. № 1 (24). 2015. S. 94-101. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vnyua_2015_1_11.pdf.
5. Derzhko I. Totalitaryzm ta khudozhnia kultura. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu “Totalitaryzm yak systema znyschennia natsionalnoi pam’iati”*. 2020. S. 514-517. URL: http://old.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/ukrainoz/04%20%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0/zbirnyk_prats_natsionaln_a_pamyat_2_2018.pdf#page=24.
6. Yovenko L. I. Poniattia “heroichna osobystist” u literaturoznavchii dumtsi ta osvittii politytsi doby totalitaryzmu. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. III (19). Issue: 38. 2015. P. 28-31. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/yovenko_l._the_concept_of_heroic_personality_in_literary_criticism_and_public_educational_policy_of_totalitarianism_era.pdf.
7. Koliada I. Maksym Rylskyi i stalinskyi totalitaryzm: shtrykhy do portretu myttsia. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu “Totalitaryzm yak systema znyschennia natsionalnoi pam’iati”* (11-12 chervnia 2020 roku). Lviv: Drukarnia Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho, 2020. S. 103–107. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32629/2/TSDNM_2020_Koliada_I-Maksym_Rylskyi_i_stalinskyi_103-107.pdf.
8. Pekhnyk A. B. Poniattia, typolohiia ta prychny vynykennia totalitaryzmu: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.04. Nats. un.-t “Odeska yurydychna akademiia”. Odesa, 2000. 19 s.
9. Starovoit O. Deformuiuchy vplyv totalitarnoho rezhymu na innovatsiino-tvorchi potentsii osobystosti. *Politolohichni visnyk*. 2014. Vypusk 75. S. 147-156. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2014_75.pdf#page=147.